

УДК 327.58:37(477.7)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1\(1\)-320-334](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1(1)-320-334)

Матвієнко Людмила Володимирівна кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, проспект Героїв України, 9, м. Миколаїв, 54007, тел.: (066) 740-47-54, <https://orcid.org/0000-0001-8932-5757>

НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ ТА УКРАЇНІЗАЦІЯ ОСВІТИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

Анотація. У статті охарактеризоване становище національних меншин південноукраїнського регіону у 1920–1930-х рр. Встановлено, що політика українізації дозволяла не лише розвиватися національній ідентичності євреїв, поляків, німців, болгар та інших національностей, а й сприяла запозиченню й інтеграції її кращих здобутків у культурний, освітній та мовний простір цих народів. Встановлено, що українська мова та культура поступово ставала для етнічних меншин близькою та зрозумілою.

Методологічну основу дослідження складають принципи історизму та об'єктивності, реалізовані із застосуванням низки методів: загальнологічного (аналізу та синтезу), історико-генетичного, історико-порівняльного, історико-типологічного, статистико-аналітичного, проблемно-хронологічного. Поєднання зазначених методів дало можливість ґрунтовно систематизувати фактологічний матеріал та дослідити вплив політики українізації на освітні процеси національних меншин Півдня УСРР у 20–30-х рр. ХХ ст.

Найуспішніше й найшвидше українізація в середовищі національних меншин просувалася у сфері освіти, особливо початкової, певною мірою було українізовано установи позашкільного виховання. Найбільших успіхів досягли в сільській місцевості, у школах першого концентру. Певною мірою українізовано вищу школу, особливо педагогічну освіту. Позитивне значення мали спроби вирішення мовно-термінологічної проблеми, а також прагнення забезпечити школи україномовною літературою, поряд із виданнями мовами національних меншин.

Ключові слова: українізація, національні меншини, Південь України, освіта, УСРР.

Matviienko Liydmyla Volodymyrivna Candidate of Sciences in History, Associate Professor of the Department of Social and Humanitarian Sciences, Educational and Research Institute of Humanities, Admiral Makarov National University of Shipbuilding, Heroiv Ukrainy Ave., 9, Mykolaiv, 54007, tel.: (066) 740-47-54, <https://orcid.org/0000-0001-8932-5757>

NATIONAL MINORITIES AND UKRAINIZATION OF EDUCATION IN THE SOUTH OF UKRAINE

Abstract. The article describes the situation of national minorities in the 1920s-1930s in the South Ukrainian region. It was found that the policy of Ukrainization allowed not only the development of the national identity of that time such as Poles, Germans, Bulgarians and other nationalities, but also contributed to the borrowing and integration of its best achievements into the cultural, educational and linguistic space of these peoples. It was found that the Ukrainian language and culture gradually became familiar and understandable for ethnic minorities.

The research methodology is based on the principles of historicism and objectivity, implemented using a number of methods: research (analysis and synthesis), historical-genetic, historical-comparative, historical-typological, historical-analytical. The combination of these methods made it possible to thoroughly systematize the factual material and study the influence of the policy of Ukrainization on the educational processes of national minorities in the South of Ukraine in the 1920s and 1930s of the 20th century.

The newest and most popular Ukrainization among national minorities was found in the field of education, especially in primary education; to a certain extent, out-of-school education institutions were Ukrainianized. The greatest success was achieved in rural areas, in schools of the primary education.

To a certain extent, higher education has been Ukrainianized, especially pedagogical education. The attempts to solve the linguistic terminological problem, as well as the desire to provide schools with Ukrainian-language literature, along with publications in the languages of national minorities, had a positive significance.

Keywords: Ukrainization, national minorities, South Ukrainian region, education, USSR.

Постановка проблеми. Стан сучасної історичної науки відзначається поглибленим інтересом до проблем, пов'язаних з мовним питанням. Тому уроки процесу українізації на Півдні Україні в

середовищі національних меншин можуть бути актуальними і в наш час.

За задумом більшовиків мета українізації 20–30 рр. ХХ ст. полягала в ліквідації наслідків русифікаційної політики царизму. Українська мова повинна була замінити російську в суспільно-політичному і громадському житті республіки. Також українізація передбачала обов'язкове вживання української мови в спілкуванні з україномовним сільським населенням УСРР, використання її в державних та громадських установах, в судочинстві, в армії тощо. В культурно-освітній галузі національна реформа передбачала впровадження української мови в усіх навчальних закладах і в культурних установах УСРР. Хоча політика коренізації і передбачала значні преференції для національних меншин (гарантії використання їх рідної мови в суспільно-громадському житті, а також в культурно-освітніх установах), однак під впливом політики українізації у національних меншин УСРР відбулись зміни освітньо-мовних орієнтацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Колективна монографія «Національні відносини на Україні: Запитання і відповіді» [6] стала першою спробою переглянути трактування проблеми стосовно національних відносин в Україні. Пріоритетною до цього часу у галузі комплексного висвітлення історії національних меншин УСРР міжвоєнного періоду є також монографія Б. Чирка «Національні меншини в Україні (20–30 роки ХХ століття)» [12].

Підсумок попередніх досліджень з українізації було підведено в ґрунтовній колективній монографії вчених з Інституту історії України НАН України «Українізація» 1920–1930-х рр.: передумови, здобутки, уроки» [11]. Вперше проаналізовані етнонаціональні наслідки політики українізації, зокрема: по-перше, українізація призвела до розширення розбіжностей між Наддніпрянщиною, Поділлям, Волинню (українських територій) та промисловим Південним Сходом (з російським населенням). По-друге, політика «коренізації» сприяла згасанню старих вогнищ національної ворожнечі. По-третє коренізація дозволила розвиватися не російськомовній ідентичності євреїв, поляків, греків, болгар, інших етнічних груп. Зрушення у самосвідомості цього населення створювали умови для входження цих етнічних спільнот до складу української політичної нації. Українська культура ставала для українців близькою і зрозумілою. Важливе значення мав висновок Я. Грицака, що завдяки «українізації» (1923–1933) українці перетворилися на структурно повноцінну, згуртовану і сконсолідовану

націю та вступили у ХХ ст. як модерна нація [11, с. 188].

Мета статті – визначити трансформації політичних, культурних та мовних орієнтирів національних меншин під час впровадження політики українізації освіти;

Виклад основного матеріалу. Українізація поставила перед національними меншинами питання: на яку культуру і мову орієнтуватися: українську (до чого спонукав українізаційний курс радянського уряду) чи російську (як мову колишньої імперії і водночас мову більшовицької партії). При цьому національна політика радянської влади гарантувала розвиток культури і самих національних меншин. Вибір мови в навчанні дітей став одним із головних критеріїв ставлення нацменшин до українізації.

Крім спадку русифікаційної політики царату, яка сформувала стійке сרותняття російської мови як «панської», на культурно-мовні орієнтації національних меншин південноукраїнського регіону впливала низка обставин, зокрема, його рівень культурного розвитку. Росіяни були панівною нацією й мали можливості для вільного духовного розвитку. Сприятливі умови національного життя мали й німці. Їхній культурний розвиток не зазнав тиску з боку урядової політики й базувався на економічному потенціалі німецьких колоній, що виділялися своєю заможністю. Найбільших утисків зазнавали євреї, які фактично перебували в умовах культурної ізоляції [13, с. 23–24]. Поляки проживали переважно в селах, в оточенні українців, тому більше переймалися українськими культурними цінностями й послуговувалися у побуті польською й українською мовами. Болгари, білоруси, греки, молдавани через однакову релігійну приналежність з росіянами, особливо білоруси і греки, асимілювались й активно залучались до російської культури.

Культурні-мовні орієнтири національних меншин в умовах запровадження політики українізації можна простежити на прикладі вибору мови у сфері освіти представниками різних етнічних груп.

Із приходом більшовиків до влади в Україні перед ними постало завдання створити комуністичну за змістом культуру, яка б сприяла вихованню людей для побудови нового радянського суспільства.

Одним із першочергових заходів у національно-культурній політиці більшовиків стала ліквідація неписьменності серед дорослого населення. Оскільки в Україні три чверті дорослого населення не вміли писати і читати, для вирішення цієї проблеми у 1920 р. була створена при Наркоматі освіти Надзвичайна комісія по боротьбі з неписьменністю. 21 травня 1921 р. РНК УСРР прийняла постанову

«Про боротьбу з неписьменністю», в якій говорилось, про те, що все населення віком від 8 до 50 років, яке не вміє читати і писати, зобов'язане вчитись письму українською, російською або іншою мовою за бажанням учня.

1923 р. в Україні було створено добровільне товариство, яке згодом об'єдналося в республіканське товариство «Геть неписьменність!» на чолі з головою ВУЦВК Г. Петровським. Під гаслом «Кожний письменний – навчи неписьменного!» по всій Україні почали створюватися пункти ліквідації неписьменності – лікнепи.

Розпочата 1921 р. боротьба з неписьменністю здійснювалася на базі поширення російськомовної грамотності, як для українців, так і для більшості етнічних груп. Перехід до ліквідації неписьменності рідною мовою почався від середини 1920-х років, коли коренізація була поставлена державою на серйозний рівень.

Згідно з даними ЦСУ за 1926 р. відсоток загальної писемності серед росіян складав 55,5%, євреїв – 70%, поляків – 48,2%, німців – 62,4%, греків – 62,4%, болгар – 48,1%, білорусів – 66,05%, татар – 54,5%, чехів – 74,5%, в той час як загальний відсоток писемності серед українців був всього 41,4%. Таким чином, вищий культурний рівень окремих меншин знижував для них статус української мови. Євреї і німці, наприклад, взагалі не мали потреби в ліквідації неписьменності.

Дуже складно проходив процес ліквідації неписьменності серед малочисельних нацменшин України – татар, греків, асирійців, вірмен. Оскільки греки й татари взагалі не мали своєї письменної традиції. Інші малочисельні національні меншини мешкали на території Півдня України розпорошено і через відсутність викладачів і навчальної літератури рідною мовою, були позбавленні можливості ліквідувати неписьменність. Лікнепи для них були організовані в основному російською мовою.

Загалом ліквідація неписьменності на Півдні України розгорталася швидше, ніж по республіці в цілому. У середині 1920-х рр. в Одеській губернії працювало 1508 лікнепів, тоді як, наприклад, у Полтавській – 643, Чернігівській – 419. Але й така їх кількість не могла забезпечити ліквідації неписьменності у встановлені урядом терміни, тобто до кінця 1927 р. Особливо великою була неписьменність, як зазначає О. Данильченко, була серед жінок національних меншин [1, с. 83].

Ставлення населення Півдня України до ліквідації неписьменності також не було постійним. Воно залежало від різних факторів: соціально-економічної та внутрішньополітичної ситуації в регіоні, становища і перспектив національно-культурного розвитку кожної

етнічної групи, культурної спадщини, що дісталася їм від царської Росії, масових агітаційних кампаній і освітньої політики радянської влади та ін. Закономірною стала тенденція до загальної підтримки й активної участі в ліквідації неписьменності [1, с. 86].

На початку 1920-х рр. більшовики почали модернізувати суспільство. А для цього необхідно було підготувати нову еліту – педагогічних, наукових і технічних спеціалістів, а також підвищити освітній і культурний рівень населення країни. Загальновідомим є факт, що основною ланкою у сфері культурного й освітнього розвитку народу є шкільна освіта. Більшовики приділяли багато уваги реформуванню освіти. Така зацікавленість пояснюється кількома чинниками: освіта надавала широкі можливості прищеплювати новим поколінням радянські цінності; з ідеологічного погляду – слугувала зразком нового ладу; радянське суспільство мало бути освіченим; освічене населення збільшувало виробничий потенціал і міць держави.

Першим кроком у реформуванні освіти було введення на початку 1920-х рр. безкоштовного обов'язкового загального навчання для всіх дітей віком до 17 років. Більшовики створили нову систему освіти, до якої входила мережа загальноосвітніх, середніх спеціальних та вищих навчальних закладів. В основі системи шкільної освіти була семирічна трудова школа, що складалась із двох концентрів: першого – початкового (чотирирічка) та другого (трирічка). Наступна ланка освіти – середня спеціальна освіти, до якої відносились технікуми, робітфаки і профшколи різних типів. Вищу освіту можна було здобути в інститутах.

Під час українізації початкової освіти постало питання, якою мовою навчати дітей: за національною ознакою або керуючись вільним вибором дитини та її батьків. О. Шумський визначав, що при прийомі дітей до початкової школи треба керуватися як бажанням батьків, так і живою мовою дитини – тією, якою вона володіла до вступу у навчальний заклад. «Виносити інше рішення, – підкреслював нарком освіти, – значить гвалтувати, калічити дитину. Її треба навчати грамоті тією мовою, яку вона розуміє. Навчився грамоти – іди в яку завгодно школу» [11, с. 86–87]. Було прийнято рішення під час прийому до школи враховувати бажання учня та його батьків щодо вибору мови.

Крім української мови, «початковий всеобуч» у республіці здійснювався більше як 20 мовами [2, с. 73]. Так, за даними про забезпеченість учнів 1 ступеня школою з рідною мовою навчання за грудень 1927 р. росіян в російських школах було 67,1%, у змішаних школах – 14,1%, в українських – 18,8%; поляків своєю мовою навчалось 45,7% учнів, в українських школах – 43,8%; євреїв в школах

з єврейською мовою викладання (ідиш) було 49,6%, в російських – 19,6 %, українських – 27,4%; значна частина болгарських дітей вчилась у школах із рідною мовою викладання (72,5%), в російських було лише 5,0%, в українських – 10,1%; серед німців також більшість дітей вчилися у школах із рідною мовою викладання (84,6%), в російських – 3,6%, в українських – 7,1%; молдаван у школах із рідною мовою викладання було 49%, в українських – 30,6%; греки в основному вчилися в російських школах (66,6%), а в школах із рідною мовою викладання було лише 0,9% [7, с. 165–166].

Серед національних меншин, які вчили своїх дітей в українських початкових школах, переважно були поляки – 43,8%. Молдаван нараховувалось – 30,6%, євреїв – 27,4%, росіян – 18,8%. Російська мова навчання переважала лише у греків (66,6%) і досягала 19,6% у євреїв; у всіх інших національних груп із 100 учнів російською мовою навчалися від 2 до 6 осіб [5, с. 189].

В середній школі співвідношення мови навчання у дітей національних меншин виглядало по іншому. Так, дітей росіян навчалось рідною мовою 62,6 %, в українських школах 16,6 %, у змішаних українсько-російських школах 20,5 % [5, с. 191].

Щодо євреїв, то на 1927/1928 н. р. в єврейських трудшколах навчалось 36,3% єврейських дітей, в українських – 25,01%, в російських – 18,99%, в українсько-російських – 9,25%, в українсько-єврейських – 1,4%, в російсько-єврейських – 7,5%. Втім, мережа єврейських шкіл і охоплення нею єврейських дітей в УСРР була не однакова. У Херсоні, зокрема, цей показник сягав 28–29%, інші єврейські діти займалися в місцевих українських і російських школах. В ряді інших регіонів республіки цей показник був значно нижчим [5, с. 192]. Проте серед єврейських батьків спостерігалось бажання віддавати своїх дітей в російські й українізовані школи.

Під час організації національних шкіл для поляків виникало багато непорозумінь, зокрема проблема розмежування національної та мовної ознак. Мережа польських шкіл в Україні почала зростати з 1924/1925 н. р. У ці роки на Півдні України існувало всього 5 польських шкіл (по одній – в Одесі і Миколаївській окрузі) і три – в Херсонській окрузі, що склало чверть відсотка від всіх шкіл даного регіону. В наступному 1926/1927 н. р. в Миколаєві вже існувало 3 польські школи, а в окрузі – одна. Загалом на території УСРР поляки мали на 1927 р. 123 польські школи, де навчалось 9423 учнів і працювало 189 учителів. У деяких селах функціонували паралельні школи або класи для навчання дітей українською мовою. За мовою навчання мережа польських трудшкіл на

1926/1927 н. р. мала такий вигляд: в польських – 41,5%, в українських – 41,5%, в українсько-польських – 5,9% [5, с. 194]. Такий великий відсоток поляків в українських школах пояснювався бажанням батьків, які мотивували свій вибір тим, що поляки знають українську мову і вважають для себе її рідною [7, с. 253].

Проте, часто польські школи створювалися на короткий термін. Наприклад, у 1925 р. у селі Щербані Вознесенського району Миколаївської округи, де мешкало 75% поляків, польська школа проіснувала всього три місяці зими, поки утримувалась за кошти громади.

Навесні 1924 р. питання про створення німецьких національних адміністративно-територіальних одиниць було одним з найгостріших політичних питань в роботі ВУЦВК. Вже на другому засіданні ЦКНМ (23 травня 1924 р.) розглянула питання «Про виділення німецьких районів і сільрад» і хоча питання ще не було достатньо вивченим і обґрунтованим, проте ЦКНМ звернулася до Президії ВУЦВК з пропозицією виділити райони з компактними масами німецької людності, зокрема й Ландауський (Миколаївської округи Одеської губернії) [3, с. 66]. Німці в основному навчалися рідною мовою. Так, на 1926/1927 н. р. у німецьких школах навчалось 77,8% дітей, в українських 4,5%, в російських – 1,9%; в українсько-німецьких школах – 8,6%, у російсько-німецьких – 8,6%.

Болгари також навчалися переважно рідною мовою. На 1926/1927 н. р. у болгарських школах нараховувалося 71,7% дітей, в українських – 5,07%, у російських – 7,18%, в українсько-болгарських – 4,55%, у російсько-болгарських школах 10,1%, в українсько-російських школах 1,3%. Греків за даними 1926/1927 н. р. навчалось у російських школах 74,05%, у російсько-грецьких – 20,02%, в українських школах – 2,03%, у грецьких – 1,007% [5, с. 199]. У звіті комісії ВУЦВК про перевірку грецького населення відзначалося, що грецьке населення краще знає російську мову, і впровадження української в грецьких селах представляє великі труднощі.

Надзвичайно складною була справа з навчальними посібниками в болгарських, молдавських та інших школах. Про це інспектор Народного комісаріата робітничо-селянської інспекції також зауважував: «Що стосується шкіл решти нацменшостей, які зовсім не мають надрукованих підручників, тобто еллінської, татарської, молдавської, вірменської, албанської, чеської та ін., то хоч статистика органів народної освіти і вважає їх за національні, але в дійсності вони являються російськими і фактично ще досі виконують русифікаторську

роль» [13, с. 29].

Як бачимо, типовою була проблема забезпечення навчальних закладів підручниками мовами національних меншин. Це породжувалося також і збільшенням кількості учнів. Певні спроби налагодження випуску літератури національними мовами робили «Державне видавництво» і «Культурліга», щоправда вони виявлялися малорезультативними. У червні 1926 р. було створено Всеукраїнську філію видавництва народів СРСР, що мала взяти на себе видання літератури мовами етнічних груп УСРР.

У роки розвитку політики коренізації зросли потреби етнічного населення в поширенні видання художньої, технічної, сільськогосподарської літератури рідними мовами. Через неможливість задоволення потреб населення вказаною літературою, на півдні України створювалися національні бібліотеки і нацменівські відділи при окружних бібліотеках. Так, згідно з постановою Раднаркому УСРР від 22 березня 1928 р. та Президії ВУЦВК від 10 квітня 1928 р. «Про конкретні заходи для дальшого поглиблення роботи по забезпеченню успішної самодіяльності нацменів на Україні та найкращого їх обслуговування всіма урядами держапарату в центрі та на місцях», НКО утворив при окружних бібліотеках нацменівські відділи. На півдні України були утворені такі відділи при Херсонській, Миколаївській, Одеській окружних бібліотеках.

Отже, в середній школі серед національних меншин, які навчались рідною мовою були німці, болгари, росіяни; російською мовою навчались білоруси, албанці, вірмени; українська мова переважала серед євреїв, поляків, молдаван.

Дослідниця Л. Якубова звертає увагу на те, що інспектори народної освіти досить часто стикалися з протидією як батьків, так і вчителів з приводу запровадження у навчальний процес мов національних меншин. Постанови про недоцільність даного заходу масово приймалися на батьківських зборах у грецьких, єврейських, болгарських та інших селищах. Небажання вчити дітей національною мовою мотивували не лише відсутністю технічної забезпеченості шкільної реформи, а й перспективою штучного обмеження можливостей дітей у подальшому продовжувати освіту та в майбутньому зайняти відповідне місце у суспільстві [13, с. 31].

Поряд із загальноосвітніми школами для національних меншин в 1920-х – на початку 1930-х рр. створювалася мережа середніх професійних і вищих навчальних закладів.

Найкращі умови здобуття подальшої освіти рідною мовою мали

росіяни. Вони могли навчатися у 3 сільськогосподарських і 2 педагогічних технікумах [2, с. 73]. Інші навчальні заклади, особливо індустріально-технічні, де росіяни склали більшість, навіть в кінці 1920-х рр. були недостатньо українізовані і були в основному російськомовні. До того ж, російська мова залишалась мовою спілкування серед значної кількості населення півдня УСРР.

Належні умови для навчання рідною мовою мали євреї. На початок 1930-х рр. єврейською мовою велось викладання в таких закладах: Бердичівському садово-городньому технікумі, Одеському агро-економічному технікумі, Львівському технікумі зернових культур, Ново-Златопольському сільськогосподарському технікумі механізації, Криворізькому технікумі молочної промисловості. Змішана форма викладання українською і єврейською мовами мала місце в Одеському ветеринарному, Херсонському й Уманському технікумах механізації, Уманському технікумі садівництва й городництва. Вищу освіту єврейською мовою можна було здобути у Ново-Полтавському сільськогосподарському інституті, у педагогічних технікумах Вінниці, Одеси, Житомиру. Також єврейські відділення існували у трьох інститутах народної освіти: Одеському, Київському й Житомирському. До цього переліку закладів необхідно додати дошкільні відділення педтехнікумів і технікуму політпросвіти в Дніпропетровську [8, с. 235].

Поляки мали можливість отримати освіту своєю мовою в двох педагогічних, чотирьох сільськогосподарських та одному індустріальному технікумах. Так, курси для перепідготовки польських вчителів були організовані при Польському педагогічному технікумі в Києві. Вони давали непогані результати, хоча не могли задовольнити тих вимог, які висувалися. У різні роки фахівців польською мовою готували Київський польський педагогічний інститут, де навчалося понад 300 студентів в 20 академічних групах. До того ж він був єдиним в СРСР вищим навчальним закладом, де готували вчителів польської мови та літератури. Також польську національну освіту представляли 7 відділів при вищих освітніх навчальних закладах, 9 педагогічних технікумів, Одеський польський технікум механізації сільського господарства [4, с. 221].

Німці УСРР до початку сталінського погрому мали 5 німецьких сільськогосподарських технікумів, де навчалося 360 студентів, педагогічний технікум (295 студентів) та один індустріальний. А також вищі навчальні заклади (станом на 1931 р.) серед яких Одеський німецький педагогічний інститут, Пришибську німецьку ветеринарно-фельдшерську школу, Ландауську німецьку сільськогосподарську

школу рільництва, Німецький національний відділ при Кіровській сільськогосподарській школі механізації, Молочанську німецьку фельдшерсько-акушерську та Хортицьку німецьку педагогічні школи.

Так, наприклад, в Одеському німецькому педагогічному інституті на 4-х факультетах (історичний, мовно-літературний, природно-географічний та фізико-математичний) у 12 академічних групах навчалося біля 300 студентів.

Для греків УСРР було створено в 1927 р. спеціальне відділення грецький сектор при Маріупольському педагогічному технікумі. Але у зв'язку з нестачею педагогічних кадрів в технікумі всі предмети, крім грецької мови викладались російською або українською мовами [10, с. 280]. Також були відкриті професійні спеціалізовані школи для греків: Богатирська школа рослинництва (була перетворена в Яннісольський аграрний технікум) та Бердянський садово-городницький технікум.

Болгари здобували середню спеціальну освіту рідною мовою в Переяславському болгарському педтехнікумі. В 1930-ті роки вчителів для болгарських шкіл випускав болгарський сектор Одеського педінституту. Потреби у фахівцях для сільського господарства забезпечувала Преславська агрошкола. В 1931 р. школу було реорганізовано в сільськогосподарський технікум з трьома факультетами: виноградарства, садівництва та інтенсивних культур. У 1932 р. відкрили болгарський сектор при Одеському сільськогосподарському інституті. У 1930-ті роки медичний персонал для болгарських районів готував болгарський сектор Одеського медичного технікуму [9, с. 144–145].

У 1933 р. на Одещині діяло 484 школи національних меншин з 14 мовами навчання. Для їх докомплектування на 1933/1934 н. р. було потрібно 649 нових кадрів. Нестача вчителів була постійним явищем для шкіл національних меншостей. З одного боку, постійне розширення мережі шкіл вимагало поповнення педагогічного колективу новими вчителями, а з другого – у 1930-х роках відбувалася боротьба за очищення вчительських кадрів від «ворожого елемента». Суспільство все більше заглиблювалося у параноїдальний пошук шкідників, а на педагогічному фронті це явище набуло **всеосяжного** характеру.

Отже, професійні і вищі навчальні заклади для представників національних меншин, за незначним виключенням, були педагогічного і сільськогосподарського профілю. Однак більшість національних меншин мали обмежені можливості отримувати вищу освіту рідною мовою і тому мусили вивчати українську або російську. Це призводило

до поступової українізації одних національних меншин (поляків, частково євреїв, чехів, молдаван) і подальшої русифікації інших (греків, болгар, німців, білорусів, татар тощо).

Серед причин українізації національних меншин була також непослідовність і суперечливість освітньої реформи, що виявлялася у відсутності наступності в системі освіти. Згідно з реформою навчання в початковій школі перевели на національні мови. Кількість національних шкіл другого концентру була набагато меншою ніж початкових, що змушувало представників національних меншин віддавати своїх дітей в українські і російські школи. Це негативно впливало на рівень підготовки вступників до професійних та вищих закладів освіти і засвідчувало безперспективність вивчення національними меншинами їх рідної мови.

На стан освіти національних меншин також негативно впливали такі фактори: низький рівень підготовки вчителів національних шкіл; відсутність наукової і педагогічної літератури мовою національних меншин; надмірна перевантаженість навчальної програми, адже учням доводилося вивчати одночасно, крім рідної мови, ще й українську і російську й це при тому, що у повсякденному житті використовувалась змішана мова (діалект), частіше з домінуванням української.

Іншою причиною, яка спонукала національні меншини сприймати українські цінності, була культурна ізоляція від своєї етнічної батьківщини. Так, наприклад, для греків і національних меншин арабської мовної групи ізоляція почалася з реформування цих мов. Для греків СРСР запровадили нову орфографію (димотика), що ускладнювало їх спілкування навіть на території країни, не кажучи вже про культурний обмін з грецьким світом, де застосовувалася історична орфографія (кафаревуса). Тюркські народи також вилучили з арабського світу та з-під впливу мусульманського духовенства шляхом переведення їхніх мов з арабської абетки на латинську [13, с. 54].

Факти свідчать, що ставлення національних меншин до українізації було неоднозначне. Сприйняття або зміна парадигми культурних-мовних орієнтацій нацменшин в історичній ретроспективі відбувається або добровільно (менше розвинута культура сприймає більш високорозвинену), або з прагматичних причин (коли відкриваються можливості отримати освіту, з'являється можливість кар'єрного росту тощо).

Причини українізації німців, чехів, частково росіян були суто прагматичні, тому що у цих нацменшин культурно-освітній рівень був вищий, ніж у українців і тенденція переходу на українські цінності була

менш відчутною.

Не дивлячись на те, що культурний рівень поляків і євреїв був вищим, ніж у українців, вони частіше вибирали українську мову. Останнє пояснюється близькістю польської і української мов. Попри постанову про рівноправність мов, діти були позбавлені права навчатись у польській школі, оскільки їх батьки ще за часів царської влади зазнали асиміляційних процесів. До того ж невизначеність статусу українців-католиків, яких у 1920-х рр. вважали за українців і не створювали для них польських шкіл, призвело до подальшої українізації поляків півдня УСРР.

Причинами вибору іншої мови для євреїв були: 1) бажання асимілюватися серед української людності (як раніше російської); 2) нестача підготовлених учительських кадрів. Інколи батьки єврейських дітей не віддавали їх до національних шкіл через відсутність серед навчальних предметів староеврейської мови – івриту. Таким чином, це свідчить про бажання батьків навчати своїх дітей не стільки у школах з їх рідною мовою та пролетарським характером, скільки у навчальних закладах, які б повною мірою були носіями культурних традицій даного народу.

Молдавани і болгари мали нижчий, ніж українці освітньо-культурний рівень і тому сприйняття українізації і українських цінностей означало для них прилучення до більш розвинутої культури. Причиною вибору нерідної мови була наявність українського оточення.

Греки теж мали нижчий, ніж українці освітньо-культурний рівень, але вони не сприйняли ні українізації, ні «грекоцизації». Більшість греків-батьків віддавали своїх дітей до шкіл з російською мовою навчання. Серед причин такого ставлення були: 1) сильний вплив російської культури, що призвело до асиміляції грецького населення; 2) незрозумілість літературної грецької мови; 3) відсутність писемності; 4) слабка підготовка вчителів; 5) відсутність навчальної літератури.

Нечисленні національні меншини (татари, вірмени, асирійці та ін.) не сприймали українізацію, через те, що були переважно міськими жителями, де панувала російська культура.

Зі зміною етнополітичного курсу держави в 1930-х рр., згорання коренізаційної роботи торкнулися чи не в першу чергу освітньої галузі. Відбувалася докорінна реорганізація, в першу чергу, польських, німецький, болгарських національних шкіл.

Таким чином, українізація 20-х – початку 30-х років ХХ ст. сприяла розширенню сфери функціонування української мови, підвищенню її соціального статусу та престижності серед національних

меншин. Це створило реальні передумови для зміни парадигми культурних та освітньо-мовних орієнтацій національних меншин з російських на українські. Але відсутність реального державного суверенітету УСРР, непослідовність і половинчастість національної політики уряду, обмеженість українізації лише культурно-мовними межами загальмували процес сприйняття національними меншинами українських цінностей, а контрукраїнізація й репресії другої половини 1930-х років засвідчили неможливість його завершення в умовах тоталітарного режиму в СРСР.

Література:

1. Данильченко О. П. Ліквідація неписьменності серед національних меншостей півдня України в 20-х рр. ХХ ст. // Український історичний журнал. 1999. № 3. С. 74–88.
2. Животинський В. О. Освіта національних меншин у 1920-і роки як «зброя комуністичного переродження суспільства» // Відродження. 1995. № 4. С. 72–74.
3. Котляр Ю. В., Міронова І. С. Голодомори 1921–1923 рр. та 1932–1933 рр. на Півдні України: етнічний та міжнародний аспекти. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2008. 204 с.
4. Міронова І. С. Розвиток освіти і культури польського населення Півдня України в 1920-30-і роки // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. Київ, 2004. Вип. 5. С. 218–225.
5. Національні відносини в Україні у ХХ ст.: Зб. док. і матеріалів / НАН України. Ін-т нац. відносин і політології; Упоряд. М. І. Ланчук (кер.), І. П. Гошуляк, С. С. Діброва та ін.; Редкол.: І. Ф. Курас (гол.) та ін. Київ: Наукова думка, 1994. 590 с.
6. Національні відносини на Україні: Запитання і відповіді / В. А. Беспалий, С. П. Бритченко, В. М. Бріцин та ін.; за наук. ред. М. О. Шульги. Київ: Україна, 1991. 238 с.
7. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2-х ч. / Упоряд.: І. О. Кресіна (керівник), О. В. Кресін, В. П. Ляхоцький, В. Ф. Панібудьласка; За ред. В. Ф. Панібудьласки. Київ: Вища школа, 1997. Ч. 2. 704 с.
8. Орлянський В. С. Євреї України в 20-ті – 30-ті роки ХХ сторіччя: соціально-політичний аспект. Запоріжжя: ЗДТУ, 2000. 254 с.
9. Павленко В. В. Болгарська меншина в Україні (20–30-і рр. ХХ ст.) // Українська діаспора. 1993. №4. С. 131–149.
10. Терентьева Н. А. Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVII – XX вв.). Київ: Аквилон-Пресс, 1999. 352 с.
11. «Українізація» 1920–30-х років: Передумови, здобутки, уроки / В. М. Даниленко, Я. В. Верменич, П. М. Бондарчук; НАН України. Ін-т історії України. Київ, 2003. 392 с.
12. Чирко Б. В. Національні меншини в Україні (20–30-і роки ХХ століття). Київ: Асоціація «Україна», 1995. 215 с.
13. Якубова Л. Д. Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20–30-ті роки): коренізація і денационалізація // Український історичний журнал. 1998. № 6. С. 22–36. ooooooooooooooooooooooooooooo

References:

1. Danylchenko, O. P. (1999). Likvidatsiia nepysmennosti sered natsionalnykh menshostei pivdnia Ukrainy v 20-kh pp. XX st. [Elimination of illiteracy among the national minorities of the south of Ukraine in the 20s XX century]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 3. 74–88 [in Ukrainian].
2. Zhyvotynskiy, V. O. (1995). Osvita natsionalnykh menshyn u 1920-i roky yak «znariaddia komunistychnoho pererodzhennia suspilstva» [Education of national minorities in the 1920s as "tools of communist rebirth of society"]. *Vidrodzhennia*. 4. 72–74 [in Ukrainian].
3. Kotliar, Iu. V. & Mironova, I. S. (2008). *Holodomory 1921–1923 rr. ta 1932–1933 rr. na Pivdni Ukrainy: etnichnyi ta mizhnarodnyi aspekty* [The Holodomors of 1921–1923 and 1932–1933 in the South of Ukraine: Ethnic and International Aspects]. Mykolaiv: MDHU im. Petra Mohyly [in Ukrainian].
4. Mironova, I. S. (2004). Rozvytok osvity i kultury polskoho naseleння Pivdnia Ukrainy v 1920-30-i roky [Development of education and culture of the Polish population of the South of Ukraine in 1920-30s]. *Suchasna ukrainska polityka. Polityky i politolohy pro nei*. 5. 218–225 [in Ukrainian].
5. *Natsionalni vidnosyny v Ukraini u XX st. (1994)*. [National relations in Ukraine in the XX century]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
6. *Natsionalni vidnosyny na Ukraini: Zapytannia i vidpovidi (1991)*. [National Relations in Ukraine: Questions and Answers]. Kyiv: Ukraina [in Ukrainian].
7. *Natsionalni protsesy v Ukraini: istoriia i suchasnist. Dokumenty i materialy. (1997)*. [National processes in Ukraine: history and modernity. Documents and materials]. Kyiv: Vyshcha shkola. 2 [in Ukrainian].
8. Orlianskyi, V. S. (2000). *Yevrei Ukrainy v 20-ti–30-ti roky XX storichchia: sotsialno-politychnyi aspekt*. [Jews of Ukraine in the 20s–30s of the twentieth century: socio-political aspect]. Zaporizhzhia: ZDTU [in Ukrainian].
9. Pavlenko, V. V. (1993). Bolharska menshyna v Ukraini (20–30-ti pp. XX st.) [The Bulgarian minority in Ukraine (20s-30s pp. XX centuries)]. *Ukrainska diaspora*. 4. 131–149 [in Ukrainian].
10. Terenteva, N. (1999). *Hreky v Ukrayne: Ekonomycheskaia y kulturno-prosvyetytelskaia deiatelnost (XVII–XX vv.)* [Greek in Ukraine: Economic, cultural and educational activities XVII–XX century]. Kyiv: Akvilon-pres [in Russian].
11. Danylenko, V. M., Veremnych, Ya. V. & Bondarchuk, P. M. (2003). «Ukrainizatsiia» 1920–30-kh rokiv: Peredumovy, zdobutky, uroky [«Ukrainization» of the 1920s–1930s: Preconditions, Achievements, Lessons]. Kyiv: Institute of History of Ukraine [in Ukrainian].
12. Chyrko, B. V. (1995). *Natsionalni menshyny v Ukraini (20–30-i roky XX stolittia)* [National minorities in Ukraine (20–30 years of the XX century)]. Kyiv: Asotsiatsiia «Ukraina» [in Ukrainian].
13. Yakubova, L. D. (1998). Natsionalno-kulturne zhyttia etnichnykh menshostei Ukrainy (20-30-ti roky): korenizatsiia i denatsionalizatsiia [National and cultural life of ethnic minorities of Ukraine (1920-30s): rooting and denationalization]. *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal*, 6, 22–36 [in Ukrainian].